İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

TUDED 2025, 65 (1): 145–162

https://doi.org/10.26650/TUDED 2025-1563432

Başvuru | Submitted 08.10.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 25.11.2024
Son Revizyon | Last Revision Received 28.11.2024
Kabul | Accepted 21.12.2024

# Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
## Journal of Turkish Language and Literature

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

# Batılı Seyyahlar ve Klasik Dönem Şairlerinin Tanıklığında Osmanlı Çarşısı

## The Ottoman Bazaar Through the Eyes of Western Travelers and Poets of the Classical Period

Gülçin Tanrıbuyurdu [1]

[1] Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli, Türkiye

**Öz** Kent kültürünün ve gündelik hayatın oluşumunda önemli rol üstlenen kamusal alanlar, aynı zamanda toplumun her kesiminden insanın bir arada bulunduğu ve sosyalleştiği yerlerdir. Osmanlı'nın hayat damarı olarak adlandırılan ve bir toplumsal kaynaşma mekânı olan çarşılar da bu kamusal alanlardan biri olarak kent kültürü ve Osmanlı sosyal yaşamına dair hemen her şeyin iç içe geçtiği, toplumun ihtiyaç ve beklentilerini karşılayan, ayrıca ticaretten siyasete pek çok meselenin görüşülüp tartışıldığı alanlardır. Osmanlı'nın zengin ve hareketli ticaret yolları üzerindeki konumu sebebiyle İmparatorluktaki üretim ve tüketim faaliyetlerinin atar damarı olan çarşılar; türlü esnaf, zanaatkâr ve tüccarın başrolünde olduğu karmaşık ancak kendi içinde bütünlüklü bir yapıyı temsil etmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı sosyal yaşamına kaynaklık eden Batılı seyyahlar ve klasik dönem şairlerinin tanıklığında, kent kültürü ve sosyal yaşantıya paralel olarak toplumun her kesimine açık ve dolayısıyla bir karşılaşma ve kaynaşma mekânı olan çarşı söz konusu edilmiştir. Seyyahların ve şairlerin imparatorluğun başkenti İstanbul'daki Bedesten ve Kapalıçarşı'ya dair kayıtları; çarşının fizikî yapısı, çarşının hengâmesi, çarşı esnafı, çarşıda satılan ürünler, çarşıda asayiş şeklindeki başlıklar altında ele alınmıştır. Seyyahların ve dönem şairlerinin çarşıya dair gözlemlerinin paralelliği üzerinden sunulan veriler, sosyal tarih ve edebiyat metinlerinin Osmanlı sosyal yaşamını ve edebiyat-toplum ilişkisini değerlendirmeye olan katkılarını ortaya koymaktadır.

**Anahtar Kelimeler** Kent kültürü · Kamusal alan · Osmanlı çarşısı · Batılı seyyahlar · Osmanlı şairleri

**Abstract** Public spheres, which play a significant role in the formation of urban culture and daily life, are places where people from all walks of life come together and socialize. Among these public spheres, bazaars stand out as vibrant centers of social integration and commerce – long regarded as a backbone of the Ottoman Empire. These bazaars represent a space where nearly every aspect of urban culture and Ottoman social life intersect. Not only did they serve the needs and expectations of society, but they also posed as venues for discussions of various public matters, from trade to politics. Due to the Ottoman Empire's strategic position on rich and dynamic trade routes, bazaars became vital hubs for the empire's production and consumption activities. Dominated by a wide array of tradesmen, artisans, and merchants, these bazaars represented a complex yet cohesive system. This study explores the Ottoman bazaar as a space of encounter and social integration - accessible to all segments of society- through the accounts of Western travelers and classical period Ottoman poets, whose witness offer key insights into Ottoman social life. The records of travelers and poets regarding the Bedesten and Grand Bazaar in İstanbul, the capital of the empire, are analyzed under themes such as the physical structure of the bazaar, the bustle of the bazaar, the tradespeople in the bazaar, the goods sold there, and the maintenance of order in the bazaar. The presented data highlights the contributions of social history and literature to the evaluation of Ottoman social life and the relationship between literature and society through the parallels found in the observations of travelers and period poets regarding the bazaar.

**Keywords** Urban culture · Public sphere · Ottoman bazaar · Western travelers · Ottoman poets

Atıf | Citation: Tanrıbuyurdu, Gülçin. "The Ottoman Bazaar Through the Eyes of Western Travelers and Poets of the Classical Period". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi–Journal of Turkish Language and Literature* 65, no. 1 (2025): 145-162. https://doi.org/10.26650/TUDED 2025-1563432

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Tanrıbuyurdu, G.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Gülçin Tanrıbuyurdu gulcin.tanribuyurdu@gmail.com

## Extended Abstract

Public spheres, which play a significant role in the formation of urban culture and daily life, are places where people from all walks of life come together and socialize. Among these public spheres, bazaars stand out as vibrant centers of social integration and commerce – long regarded as a backbone of the Ottoman Empire. These bazaars represent a space where nearly every aspect of urban culture and Ottoman social life intersect. Not only did they serve the needs and expectations of society, but they also posed as venues for discussions of various public matters, from trade to politics. Due to the Ottoman Empire's strategic position on rich and dynamic trade routes, bazaars became vital hubs for the empire's production and consumption activities. Dominated by a wide array of tradesmen, artisans, and merchants, these bazaars represented a complex yet cohesive system. Before cities transitioned to an increasingly multi-centered urban structure, bazaars were considered one of the three foundational components of the traditional Ottoman neighborhood, symbolizing commercial life.

The Ottoman Empire's possession of key strategic routes connecting Europe with the Middle East and the Far East -including segments of the Silk Road and Spice Road- granted the empire strategic economic importance. As a result, essential trading spaces such as inns, caravansaries, and bedestens – both open and closed markets were established along intercity routes and within urban centers. In addition to reflecting Ottoman culture and dynamics, the bazaar complex brought together various tradespeople from different ethnicities and religions, further reinforcing its central role in urban life. This dynamic was particularly evident in the 16th and 17th centuries when Western travelers visiting İstanbul, the Ottoman capital, and classical period poets who were adept at observing Ottoman social life frequently incorporated the bazaar into their works. Travelers recorded their impressions of the bazaar with astonishment and admiration in their journals. Meanwhile, poets integrated their observations of İstanbul's central bazaar -located in the imperial capital where the Ottoman sultan resided- into their works, aligning them with classical poetic aesthetics. In doing so, they not only enriched their poetry, but they also contributed valuable material to social history. Based on these insights, this study examines the physical structure of trade spaces like the Bedesten and Grand Bazaar in İstanbul, the tradespeople, the goods sold in the bazaar, and the maintenance of order through the witness of these two key cultural pillars.

Under the subheading of the physical structure of the bazaar, the architecture of the Bedestens, with their domed structures, thick stone walls, labyrinthine streets, fountains, and decorations, is discussed through quotes from travelers' notes and examples of poetry. The second section describes the harmonious yet chaotic crowd of the Bedesten and Grand Bazaar. This section examines not only those who visited the bazaar for shopping but also those individuals who visited for other reasons, highlighting the bazaar's role as a place of social interaction and integration. The third section of the study focuses on the tradespeople active in the sale and marketing of goods in the bazaar. In this part, the roles of merchant partners, brokers, apprentices, and town criers are discussed, with particular attention given to the distinct customs, manners, and approaches of Muslim, Jewish, Greek, and Armenian merchants. The fourth section describes the valuable and luxurious products, such as fabrics, jewelry, and weapons, that were displayed and sold in the Ottoman bazaar. In the second part of this section, special emphasis is placed on Western travelers' notes concerning the slave market and its sales methods. The final section, titled "Maintenance of Order in the Bazaar," explores how security was maintained in the Bedestens, which housed invaluable products, and describes the punishments imposed on tradesmen who engaged in dishonest practices.

This trade center, which was the focal point of both local and foreign merchants due to its unique vibrancy, colors, and textures, became a place where the splendor of Eastern culture and art was showcased. It was not only a must-see destination for travelers visiting Ottoman lands but also an area where locals enjoyed spending time and observing daily life. In this sense, the subheadings created through the witness of Western travelers and poets, as well as the data presented under these headings, emphasize the commercial, economic, and sociological significance of İstanbul's bazaars as a vibrant center connecting three continents. These findings shed light on economic and social history, as well as the relationship between literature and society, while also revealing the interrelated wholeness of Ottoman culture and civilization from multiple perspectives.

## Giriş

Toplumsal ilişkileri konumlandıran, bu ilişkilere yön veren ve ilişkilerdeki devamlılığı sağlayan kamusal alanlar, var oldukları andan itibaren bir mekâna dâhil olma arzusu ve bu yolla kendini güvende hissetme çabasındaki insanoğluna, bir arada bulunma ve sosyalleşme adına yeni ve farklı dünyaların kapılarını aralamaktadırlar. Bu alanlar aynı zamanda bireyler arasındaki etkileşimi güçlendirerek onları bir arada tutma ve bütünleştirme noktasında da önemli rol oynamaktadırlar. Bu bağlamda Osmanlı kent kültürü ve sosyal yaşamının en canlı manzaralarından birini oluşturduğu bilinen ve Doğu'nun kendine has dokusuyla bezenmiş çarşı, dönemin farklı sosyal sınıf ve kültürel gruplara mensup insanlarını buluşturarak zorunlu ya da gönüllü bir kaynaşmaya aracılık eden önemli bir kamusal alandır. Ekrem Işın, çarşıyı çok merkezli bir şehir yaşantısına geçilmeden evvel, geleneksel Osmanlı mahallesinin üç kurucu öğesinden biri olarak tanımlamış, ticari yapının sembolü olarak değerlendirmiştir.[1] Adı geçen üç kurucu öğeden diğer ikisi ise cami ve medresedir. Cami görülür, medrese erişilir, çarşı ise asayişinin ve içerisindeki dükkanların güvenliğinin kolaylıkla sağlanabileceği yerde olmalıdır.[2]

Gündelik hayatın iktisadi yönünü temsil eden ve Osmanlı'nın hayat damarı olarak da adlandırılan, aynı zamanda esnafı, tüccarları, müşterileri ve satılan ürünleriyle toplumsal kaynaşmanın ilk adreslerinden olan çarşı, karmaşanın kendi içindeki ahenginin canlı bir ifadesidir. İnsanları bir araya getiren ve yakınlaştıran bir karşılaşma yeri olarak değerlendirilebilecek çarşı, toplumun tüm kesimlerinin rahatlıkla erişebileceği, aynı zamanda insanların soysal yaşamdaki gereksinimlerini karşılayıp öte yandan sosyal ve psikolojik bir ihtiyaç olan birbirleriyle iletişim kurma arzusunu tatmin imkânı sunan bir alandır.

Osmanlı toplumunda, "gündelik hayatı sosyal tabakalaşmaya paralel bir yaşam üslupları yelpazesine dönüştüren iktisadi kurumların, şehir hayatındaki somut sembolleri"[3] olarak da nitelenen çarşılar özellikle Batılıların zihninde Doğu'nun en özel ve anlamlı unsurlarından biri olarak canlılığını muhafaza etmiştir. İmparatorluğun coğrafi konumu itibariyle önemli bir geçiş alanında bulunması, özellikle Avrupa ile Ortadoğu ve Uzakdoğu'yu birbirine bağlayan önemli yollara sahip olması, ülke ekonomisinde ticaretin büyük bir öneme sahip olması sonucunu doğurmuştur. Tarihî İpek Yolu ve Baharat Yolu'nun bir kısmının ülke topraklarından geçmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na ticari bir potansiyel ve stratejik önem kazandırmıştır. Bu amaçla şehirlerarası yollarda menzil ve kervansaraylar; şehirlerde de han, bedesten ve açık/kapalı çarşılar gibi önemli ticaret mekânları oluşturulmuştur.[4]

Osmanlı'nın kendi kültürünü ve dinamiklerini yansıtmasının yanı sıra farklı milletlere ve dinlere mensup çeşitli esnaf gruplarını da bir araya getiren çarşı kompleksi, kent yaşamının merkezi olması sebebiyle bilhassa 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı'nın İstanbul'una seyahat eden seyyahların ve Osmanlı sosyal yaşamını gözlemlemekte mahir klasik dönem şairlerinin eserlerine de malzeme sunmuştur. Seyyahlar, çarşıda gördüklerini hayretle ve hayranlıkla güncelerine kaydetmişlerdir. Dönem şairleri ise, Osmanlı sultanının ikamet ettiği şiirdeki ideal mekânı somutlayan İstanbul ve dolayısıyla buradaki merkez çarşıya dair tanıklıklarını klasik şiir estetiğine uygun olmak üzere eserlerinde işlemişler, bu yolla şiire zengin bir malzeme sağlarken sosyal tarihe de kaynaklık etmişlerdir. Buradan yola çıkılarak, çalışmanın ilerleyen bölümünde İstanbul'da bulunan Bedesten ve Kapalıçarşı gibi iktisadî ve sosyal mekânların fizikî yapısı, çarşıdaki esnaf, çarşıda satılan ürünler, çarşının asayişi gibi başlıklar kültür tarihinin bu iki önemli ayağının temsilcilerinin tanıklığında değerlendirilmiştir. Çalışma İstanbul çarşısı ile sınırlandırılmış, güncelerinden alıntı yapılan seyyahlar Bedesten ve Kapalıçarşı'ya dair ayrıntılı betimleme yapanlardan seçilmiştir. Seyyahların tasvirleri ile klasik dönem şairlerinin adı geçen çarşılara dair şiire taşıdıkları hayallerin örtüşen ve birbirini tamam-

[1] Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri* (Yapı Kredi Yayınları, 1999), 75.
[2] Kenan Mortan ve Önder Küçükerman, *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı* (Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 111.
[3] Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, 23.
[4] M. Sait Şahinalp ve Veysi Günal, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi", *Milli Folklor*, no. 93 (2012): 151.

layan yönlerinin gerek Osmanlı sosyal yaşamını gerek edebiyat ve toplum ilişkisini anlamaya yönelik katkıları ortaya konulmuştur. Aşağıda, çeşitli başlıklar altında bu hususlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

## 1. Çarşının Fizikî Yapısı

Osmanlı'da, İstanbul'un fethedilip başkent yapılmasından sonra yoğun bir imar faaliyeti baş göstermiştir. Bu süreçte İstanbul'un adeta bir gelin gibi giyinip kuşanıp süslendiğini ifade eden mütefekkir Samiha Ayverdi, Türk sanatının bin yıllık Bizans mimarisini taklit etmek bir yana, teknik bakımdan dahi ondan ayrılıp taştan inşa edilmiş âbidelerle kendine özgü kimliğinden şaşmadığını bildirmektedir.[5] İstanbul'u, hayatın kalbinin attığı yer olarak tanımlayan seyyah Adelaide Müller'in (ö. ?) "İstanbul hiçbir şekilde Orta çağdan kalma köhnemiş bir kasaba yahut terk edilmiş bir Bizans değildir, yarı Doğulu yarı Batılı haliyle ona dünyanın en gözde uluslararası pazarı da denebilir"[6] şeklindeki satırları, sözü edilen özgün kimliğin bir Batılının gözünden yansıması olarak okunabileceği gibi şehrin iktisadi ve ticari önemine yaptığı vurgu açısından da önemlidir.

Genişleyen coğrafi sınırlar ve büyüyen iktisadi pazara paralel başlatılan bu imar faaliyetlerinin önemli bir parçası da bilhassa İstanbul'da taştan inşa edilen kervansaraylar, hanlar, bedestenler ve kapalı çarşılardır. İslami kültür esaslarına göre inşası hayra ve sevaba vesile olan bu yapılar,[7] asıl olarak ticari faaliyetleri belirli bir çerçeveye yerleştirip düzenlemek, insanların ve malların güvenliğini temin etmek konusunda dikkatli davranan yönetimlerin etkinliğinin kanıtları olarak değerlendirilmiştir.[8] İnşasının hayra vesile olarak görüldüğü bu yapılar arasında yer alan çarşı, iki tarafında dükkânların konumlandığı, alışveriş yapılan üstü açık veya kapalı mekânlar olarak tanımlanmaktadır.[9] Çarşının merkezinde yer alan ve şehrin en canlı ticaret bölgesinin merkezi olan Bedesten ise Türk şehirciliğinde ticaret bölgesinin özünü, çekirdeğini oluşturmuş, bütün alışveriş onun etrafında cereyan etmiştir.[10] Tarihçi M. Zeki Pakalın'ın "üstü kapalı çarşılar olarak" nitelediği bedestenler, halkı kışın rüzgârdan ve yağmurdan, yazın da sıcaktan koruyacak şekilde yapılmıştır ve bu yapıların iki tarafı dükkânlarla çevrelenmiştir.[11] Bedestenlerin çok iyi korunmuş bir depolama tesisi ve kubbelerle süslü bir ticaret merkezi olduğunu belirten tarihçi Halil İnalcık, bu yapıların Osmanlı mimari tarihinde çok özel bir yer tuttuğunu ifade etmektedir.[12]

İstanbul'da Büyük ve Küçük Bedesten'den daha güzel bir yapı olmadığını kaydeden gezginler, baştanbaşa kesme taşlarla inşa edilmiş ve çok kalın duvarlarla çevrelenmiş, büyük ve yuvarlak bir avlusu bulunan Büyük Bedesten'in mutlaka görülmesi gerektiğini yazarlar.[13] Fatih Sultan Mehmed tarafından hayratına gelir sağlamak üzere 1453-1481 tarihleri arasında yaptırıldığı bildirilen İstanbul'daki Büyük Bedesten,[14] 15 kubbenin örttüğü bir mekânda 126 dükkânın kesişme noktasında yer almıştır.[15] Cuma günleri dışında haftanın her günü açık olduğu kaydedilen İstanbul bedestenleri;[16] üstleri kurşunla kaplanmış, kemerlerin ve yarım ayakların üstüne oturtulmuş kubbe ve tonozlarla örtülü, kare biçimli büyük yapılardır ve yontulmuş direkler ile revaklar üstünde yükselen kimi kemerli kimi sivri kubbeli olanlarının her biri, belli bir malın ticaretine

[5] Samiha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih* (Dergâh Yayınları, 2008), 28.
[6] G. Adelaide Müller, *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*, çev. H. Betül Kara (Dergâh Yayınları, 2010), 19.
[7] Nedim Divanı'nda yer alan şu beyit konuyu örneklendirmektedir: "Çârsû vü câmi' ü hân u imâret medrese / Çeşme-sâr-ı pâk cümle bî-bedel hayr u sevâb" Muhsin Macit, *Nedim Divanı* (Akçağ Yayınları, 2018), 156.
[8] Stefanos Yerasimos, *Bir Allame-i Cihan (1942-2005)* çev. Menekşe Tokyay, (Kitap Yayınevi, 2012), 618.
[9] Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları,* (Tepe Yayınları, 1998), 7.
[10] Ayrıntılı bilgi için bk. Semavi Eyice, "Bedesten", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 5, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1992), 302-311.
[11] M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I)* (Milli Eğitim Basımevi, 1993), 187.
[12] Halil İnalcık, "İstanbul'un İncisi: Bedesten", *İktisat ve Din* içinde, ed. Mustafa Özel, (İz Yayıncılık, 1997), 120.
[13] Philippe du Fresne-Caneye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi:1573*, çev. Teoman Tunçdoğan (Kitap Yayınevi, 2009), 66; Jean Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi: Stefanos Yerasimos'un Anısına*, çev. Ali Berktay (Kitap Yayınevi, 2009), 58; Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Ali Berktay ve Teoman Tunçdoğan (Kitap Yayınevi, 2008), 43.
[14] Semavi Eyice, "Bedesten", 302.
[15] Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri*, 23.
[16] Jean Chesneau, *D'aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, çev. Işıl Erverdi (Dergâh Yayınları, 2014), 28; Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, çev. Şirin Tekeli ve Menekşe Tokyay (Kitap Yayınevi, 2014), 173.

ayrılmıştır.[17] Zemin kat üzerinde birbiriyle kesişen dört ana yol ve bu yolların kenarlarında sıralanan dükkânlardan oluşan,[18] dört kapısı ve içinde bulunan birçok sokağıyla[19] Doğu'ya seyahat eden gezginlerin gözünde Bizans mimarisinin ve zevkinin bir parçası, sağlam, koskoca bir labirent olarak anılan Büyük Bedesten,[20] labirentleri oluşturan sokakları, mescitleri, çeşmeleri, dört yol ağızları, zayıf bir gün ışığıyla aydınlanan küçük meydanlarıyla tam bir şehir gibidir.[21] Bu haliyle Bedesten, kaynakların ve belgelerin de tanıklığında aslında bir Bizans yapısı değil, Türk mimarisinin en değerli örneklerindendir.[22]

Kapalıçarşı'nın ve bedestenlerin söz konusu mimarisi, Osmanlı şairlerinin de ilham aldığı ve beslendiği estetik alanlardan biri olmuştur. Nitekim bedestenlerin kubbeli ve sütunlara dayalı yapısı şiire konu olmuş, çarşıya dair görseller dönem şairlerinin hayal dünyalarındaki tasarımlarıyla birleşerek iktisadi tarih, kültür tarihi, mimari ve edebiyatı buluşturmuştur. Şair Azmizâde Hâletî (ö. 1040/1631), kendisini rubâî üstadı Hayyâm (ö. 526/1132) ile mukayese edip bu konudaki hünerini dile getirdiği şu beytinde, rubâî nazım şeklini bir çarşıya benzetmekte, dizelerdeki manayı o çarşıyı örten kubbe, kalemi ise mana otağının direği olarak tasavvur etmektedir. Adı geçen nazım şeklinin dörtlüklerden meydana gelen biçimsel formu, bedestenlerin dört köşeli plandaki inşasını, dört kapısını ve bu kapıların açıldığı dört ana yolu hatırlatmak üzere kurgulanmıştır: "Gûyâ sütûn-ı hayme-i ma'nâ olup kalem / Hayyâm-ı çârsû-yı rubâî benem bu dem".[23]

Osmanlı bedestenleri genel itibarıyla eski yapılardır ve kale gibi kalın duvarlarla çevrelenmişlerdir. Seyyah Tournefort (ö. 1708), kentin en güzel yapısı olarak bilinen kare biçimli bu güzel binanın surlarla çevrili olmamasını yadırgayarak buranın büyük olasılıkla II. Bayezid (ö. 918/1512) tarafından yaptırılmış eski bir kulesi olan harap bir hisarla korunduğunu kaydetmektedir.[24] Dünyayı çarşıya benzettiği bir beytinde Bedesten'in yukarıda söz konusu edilen köhne yapısını da anımsatan Nevres-i Kadîm (ö. 1175/1762), dünyanın dönüş hareketini çarşıdaki alışverişin yürümesi anlamındaki alım-satım döngüsünü ifade etmek üzere ustaca kullanmıştır. Köhne dünya, kasidede övülen şahsın varlığı ile ayakta kalmayı başarmakta ve rutin döngüsüne devam etmektedir: "Kâlâ-yı vücûdıyla döner çârsû-yı dehr / Yohsa bu dükân haylice bir köhne binâdır".[25]

Âşığın yaralarla dağlanmış vücudunun rengârenk bir çarşı olarak hayal edildiği başka bir kurguda ise çarşıların her türlü tehlikeye karşı korunmak üzere kalın duvarlarla ve bentlerle çevrelenmeleri beytin şairine ilham olmuştur: "Hâr ü haşâki sürüp cem' itmede çeşmim nemi / Çârsûyum bendidir dağılmasın her yana dâg"[26] şeklindeki beyitte, âşığın vücudunun dört bir yanında göz göz açılan yaraların kimi zaman kanlı kimi zaman ise dağlanmış olmanın etkisiyle siyaha dönmüş görüntüsü, çarşının dört köşeli yapısını da çağrıştırmak üzere orada satılan rengârenk ve her biri farklı dokudaki ürünlerle eşleşmektedir. Söz konusu ürünlerin çarşıyı ne derece değerli kıldığı ve çarşının onlarla anlamlı hâle geldiği malumdur. Dolayısıyla bir âşıklık nişanı olan yaralar da âşığın âşıklık yolundaki samimiyetini, inancını ve başarısını göstermektedir. Beyitte çarşıyı korumak üzere bent çekme işini de gözlere (gözyaşına) veren şair, üst ve alt göz kapaklarında yer alan ve ağlayınca toplanan kirpikleri o bendin malzemesi olarak düşünmüştür. Beyit söz konusu bentlerin çarşıları su baskınlarından da koruduğu bilgisini taşıyor olması bakımından değerlidir.

Osmanlı çarşısının dikkat çeken ve kültür tarihine tanıklık edenlerce söz konusu edilen fizikî özelliklerinden biri de çarşıyı hem gösterişli kılan hem de mekân kullanıcılarına fayda sağlayan süsleme unsurlarıdır. Bunlardan ilki, Osmanlı'da han, kervansaray, medrese ve cami gibi yapıların avlularına yapılan

[17] Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev. Filiz Özdem (Yapı Kredi Yayınları, 2013), 80; Gerard de Nerval, *Doğu'ya Yolculuk (2)*, çev. Alp Tümertekin (İthaki Yayınları, 2006), 166; Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 43.
[18] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-158*, çev. Türkis Noyan (Kitap Yayınevi, 2014), 146.
[19] Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, 173.
[20] Nerval, *Doğu'ya Yolculuk (2)*, 166.
[21] Amicis, *İstanbul*, 80.
[22] Semavi Eyice, "Bedesten", 302.
[23] Bayram Ali Kaya, *Azmizâde Hâletî Dîvânı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 627.
[24] Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 10.
[25] Hüseyin Akkaya, "Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı" (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1994), 265, Ulusal Tez Merkezi (37092).
[26] Birol Azar, "Türâbî Divânı (İnceleme-Metin)" (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2005), 523, Ulusal Tez Merkezi (188318).

ve su mimarisinin en yaygın ürünlerinden olan şadırvanlardır. Havuzları, sütunları, direkleri ve kubbelerinde kullanılan taş, mermer, ahşap, metal gibi malzemelerin oymacılık, nakış ve hat sanatı ustalarının elinde işlenerek birer şaheser hâline geldiği şadırvanlar, suyun önce ortada bulunan bir fıskiyeden üstü açık havuzlara, oradan etrafındaki musluk veya lülelerle dışarıya akıtıldığı dekoratif bir yapıdır. Şadırvanlar, aynı zamanda mekânda bulunanların sohbet etmek veya dinlenmek için de faydalandığı yerlerdir.[27] 16. asırda İstanbul'a seyahat eden Baron Wratislaw'ın (ö. ?), büyük ve güzel çarşı meydanının ortasındaki havuz[28] olarak tasvir ettiği şadırvanı, Osmanlı şairi mermer döşemesi, gümüşten işlemeleri ve içindeki pırıl pırıl havuzu ile şiire taşımıştır: "Gümüş âyîne-dân ferş-i ruhâmı çârsûyında / İçinde âb-ı nâb-ı havzı bir mir'ât-ı bî-hem-tâ".[29] Mirzâ-zâde Neylî'nin (ö. 1161/1748) bir kasidesinde yer alan bu beyitte "çarşû" sözcüğü öncelikli olarak övülen şahsın kasrının içerisinde bulunan havuzu "dört yandan" çevreleyen gümüş aynalar için kullanılmıştır. Ancak seyyah Wratislaw'ın yukarıda çarşıdaki hâlini söz konusu ettiği bu yapı, dönem şairlerinin de dikkatleriyle şiirsel kurgulara yön vermiş ve bu beyitte de görüldüğü üzere "çarsû" sözcüğü bilinçli olarak seçilmiştir. Şadırvanların mermer revaklarının yaz aylarında bilhassa derviş ve dilenci zümrelerini hoş bir konukseverlikle ağırladığı bilgisi de yine Batılı bir gezginin seyahat notlarından yansıyanlar arasındadır.[30]

Osmanlı bürokrasisinin merkezindeki şairlerden Câfer Çelebi (ö. 921/1515), çarşı kompleksinin temelini oluşturan bedestenlerin kubbeli yapısını da söz konusu ettiği bir beytinde, çarşının kubbe çeperleri ile duvarlarına asılarak aydınlatmayı sağlayan, aynı zamanda bir süs unsuru olarak kullanılan fanuslardan söz etmektedir. "Çârsû-yı kadrinüŋ fânûsıdur gerdûn-ı mâh / Üstine çarh-ı 'Utarid sebz ü vâlâ pîrehen"[31] şeklindeki, çarşının yüce kubbeli ve cam fanuslarla süslü görselinin şiirsel kurguya yön verdiği beyitte, okuyucunun zihnini öncelikli olarak ışıklı ve renkli bir sema manzarasının içine dâhil eden şair, gök cisimlerinden ayın bulunduğu birinci kat feleği çarşıyı örten kubbeye, Utarit'in (Merkür) bulunduğu ikinci kat feleği ise onun üzerindeki zaman zaman mavi zaman zaman da şafak kızıllığı ile kırmızı renkte görünen gökyüzüne benzetmektedir. Beyitte, kubbelere asılan ve kandil yahut mum gibi yanınca aydınlık veren eşyaların ışıklarını dışarıya yansıtacak biçimde üzerlerine geçirilen camdan imal edilmiş fanuslar[32] ve "fânûs-ı hayâl" olarak anılan bir fener çeşidine yapılan atıf şairin kurduğu hayalin incelikli yönünü işaret etmektedir. Nitekim "fânûs-ı hayâl" olarak bilinen ve dünyadan kinaye olarak şiirde kullanılan iki katmanlı bu fener cinsinin ince deri, bez yahut kâğıt gibi ışığı geçirecek maddelerden mamul olup, dıştakine bir ip ya da iğne ile bağlı içteki fenerin üzerinde, dönünce hareket ediyormuş izlenimi veren boyalarla renklendirilmiş resimler bulunmaktadır. Atilla Şentürk, bu fenerlerin çarşı, pazar yahut eğlence yerleri gibi halkın görebileceği yerlere bir ip yahut zincirle asıldıklarını, iç katmandaki mumun ışığıyla resimler dıştaki fenere aksettiği ve fenerin üst kısmındaki deliklerden hava akışı sağlanırken de bu renkli ve ışıklı resimlerinin kendi kendine dönüyor izlenimi vererek görsel bir şölen oluşturduğunu ifade etmektedir.[33] Ayrıca Rum topraklarının hâkim gezegeni ve uygulamalı sanatların (dokumacılık, attarlık, nakkaşlık, terzilik, marangozluk vb.) koruyucusu olarak bilinen Utarit'in[34] çarşı görselinden beslenen bu beyitteki kullanımının da son derece ustalıklı olduğu dikkati çekmektedir.

"Hûb sûretler ile gönlümi tezyîn idüben / Çârsû-yı gama asdum yine fânûs-ı hayâl"[35] şeklindeki beyitte; üzüntüyü ve kederi bir çarşıya, aşka düşüren güzellerin gönüldeki hayalini ise o çarşıyı süslemek üzere asılmış "fânûs-ı hayâle" benzeten bir başka şair Revânî'nin (ö. 930/1523), çarşının aydınlatılmasına ve süslenmesine dair tanıklığı da benzer yöndedir. Hayal fenerinin iç katmanını gönül, o katmanı süsleyen

[27] Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Kılcı, "Şadırvan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 219-221
[28] Baron Wratislaw, *Baron Vratislav'ın Anıları: Osmanlı imparatorluğu 16. yy*, çev. Elif Bulanalp (Ark Kitabevi, 2024), 26.
[29] Atabey Kılıç, "Ahmed Neylî Divanı" (Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1994), 244, Ulusal Tez Merkezi (27364).
[30] Bertrand Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri: Pera-Galata-Banliyöler*, çev. Ali Berktay (Güncel Yayıncılık, 2003), 160.
[31] İsmail Erünsal, *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 150.
[32] A. Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004), 229.
[33] A. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (4)* (DBY Yayınları, 2020), 332.
[34] Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası* (Yapı Kredi Yayınları, 2010), 41.
[35] Ziya Avşar, *Revânî Dîvânı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 310.

renkli boyalarla işlenmiş resimleri de aşka düşüren güzellerin suretleri olarak tasvir eden şair, aynı zamanda aşk gamının dört bir yanını kuşattığından da dem vurmaktadır. Şentürk, hayal feneri üzerindeki resimlerin uçan kuş yahut yüzen balık gibi insanı cezbedecek güzellikte suretler olabileceğini, insanların bu esrarengiz fenerleri görmek için çarşı, pazar gibi alanlara daha çok rağbet etmiş olabileceklerini yazmaktadır.[36]

Osmanlı'da özellikle cami, saray gibi kubbeli yapılarda ve büyük konaklarda "top ayna" denen, kandillerin yanına asılarak gerek süs gerekse ışığı yayma amaçlı aynalar kullanıldığı bilinmektedir. Şair Kelâmî'nin (ö. 1004/1595-96) kâinatı çarşıya, insan ömrünü ise her an farklı suretler yansıtan bir aynaya benzettiği beyti, bu top aynaların çarşıda da bulunduğunu göstermektedir. Beyit, aynı zamanda dairevî ve beyzî biçimde üretilerek çarşıda "aynacı esnafı"[37] tarafından asılarak sergilenen aynalara da bir gönderme niteliğindedir: "Her lahza 'aks-i sûret-i maksûd gösterür / Bu çârsûda âyîne-i dil-güşâ-yı 'ömr".[38]

## 2. Çarşının Hengâmesi

Esnaf grupları, müşterileri, sergilenen ürünlerin kıymeti ve çeşitliliğiyle iddialı bir bütünlük arz eden İstanbul çarşısı, Osmanlı sosyal yaşamının çarşı odaklı olması ve bedestenlerin kentin göbeğinde bulunması sebebiyle şehrin en kalabalık alanlarından biridir. Bu kalabalık ve görünüşteki karmaşa, ağırlıklı olarak Beyazıt çevresinde odaklanan ticaretin yürütüldüğü ve Osmanlı'nın iktisadi nabzını tutan merkez çarşı konumundaki Kapalıçarşı'ya ve Büyük Bedesten'e dairdir. Kapalıçarşı, çok merkezli ticari yapısıyla gerek kentin yerli halkı gerek gayrimüslim azınlıkların ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mikro kozmostur. Seyyah Amicis (ö.1908), Kapalıçarşı'yı anlattığı satırlarda çarşıda tanıklık ettiği hengâmeyi ve karmaşanın içerisinde saklı düzeni şöyle kaydetmektedir:

> Her dönemeçte, tali kapılardan öteye uzanan kemerler ve sütunlar, uzun koridorlar, kestirme sokaklar, çarşının uzak ve karışık görünümleri, her tarafta dükkânlar, duvarlara ve tonozlara asılmış mallar, işi başından aşkın tüccarlar, yük taşıyan hamallar, yaşmaklı kadın öbekleri, bir duran bir dağılan gürültücü kalabalıklar, baş döndürücü bir insan ve eşya keşmekeşi görülür. Karmaşa sadece görünüştedir tabii. Bu büyük çarşı bir kışla kadar düzenlidir ve kimsenin rehberliğine ihtiyaç olmadan birkaç saat içinde insan aradığını bulabilecek hale gelir. Her tür malın küçük bir bölgesi, bir sokağı, bir koridoru, küçük bir meydanı mevcut.[39]

Dönemin tezkire yazıcılığındaki seçkin simalarından olan Lâtifî (ö.990/1582), *Evsâf-ı İstanbul* adlı eserinde, Bedesten'deki her neviden malı ve toplumun her kesiminden insan hareketliliğini, okuyan kişiyi zihnen de olsa bu hareketliliğin içine dâhil ederek anlatır.[40] Müellifin, çarşıdaki ürün çeşitliliği içerisinde ne alacağını bilemeyen, cebindeki akçeyi neye vereceği karşısında şaşırıp kalan insanlara dair gözlemi, seyyah Amicis'in güncesindeki "herhangi bir sokağa girip vaktin nasıl geçtiğinin farkına bile varmadan yarım gün oyalanabilir insan... İnsanın gözünü alamadığı, aklına ve parasına mukayyet olamayacağı kadar güzel ve zengin; ihtiyatı elden bırakacak olursanız sonunda telgraf çekip evden para istemek zorunda kalabilirsiniz"[41] şeklindeki sözleriyle aynı minvaldedir. Çarşıdaki bu hareketlilik ve kalabalık, çarşıda satılan şeker nevinden tatlı ürünlerin başına üşüşen sinekler metaforuyla, Emrî'nin (ö. 983/1575) bir beytinde şiire şöyle konu olmuştur: "La'lüne öykündi diyü sükkerün bâzârda / Başına üşmiş megesler bir 'aceb hengâmedür".[42]

Amicis, çarşının kalabalığını anlatırken bilhassa yabancıların, Bedesten'e alışverişten ziyade burada gezintiye çıkmış Türk kadınlarını görmek için geldiklerini ve Büyük Bedesten'in bu yönüyle "Doğu'nun en

[36] Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (4)*, 333.
[37] Ayrıntılı bilgi için bk. A. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (1) (OSEDAM,* 2016) 494.
[38] Mustafa Karlıtepe, "Kelâmî Dîvânı" (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 199, Ulusal Tez Merkezi (207247).
[39] Amicis, *İstanbul*, 81.
[40] "Her tarafta turef ü tuhafın haddi ve teberrükât-ı nefâisin addi yok. Ve şâyetse vü şaygânı gâyetde çok havâyiç ve levâzım-ı insâniyeden kişi akçesin neye vereceğin kangısın koyup kangısın alacağın bilemez" Nermin Suner, *Latîfî: Evsâf-ı İstanbul*, (İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1977) 43.
[41] Amicis, *İstanbul*, 81.
[42] M. A. Yekta Saraç, *Emrî Divanı* (Eren Yayıncılık, 2002), 93.

güzel hanımlarıyla göz göze gelinebilen bir müze, bir geçit, bir tiyatroyu andırdığını yazmaktadır.[43] 1615 yılında İstanbul'da kalan bir İtalyan seyyah ise, sabahları Bedesten'e giden kadınların biraz da kendilerini göstermek için gittiğini bildirmektedir. Gezginin kendi ifadesiyle; gözleri her zaman örtülü olmayan, dimdik yürüyerek ellerini elbiselerindeki gizli cepler içinde saklayan, isterlerse kendilerini tanıtıp bir yabancıyla tanıştıklarında dostça muamele eden bu kadınlar,[44] çarşıya alış-veriş maksadıyla giden kadınlardan farklı olarak Osmanlı şairlerinin "şâhid-i bâzâr"[45] olarak andığı zümre olmalıdır. Câfer Çelebi, "'Ahdüñde kara sürmez idi yüzine devrân / Olmasa idi şâhid-i bâzârı benefşe"[46] beytinde, bunların "adı kötüye çıkmış" güzeller olduğunu söylerken, Yakînî'nin (ö. 976/1568) ve Âşık Çelebi'nin (ö. 979/1572) şu beyitlerinden, anılan zümrenin maddi bir karşılıkla ilişki gözeten, hafif meşrep güzeller olduğu anlaşılmaktadır: "Sîm ü zer ümîdiyle harîdâr ararlar / İtdüm niçe yüz şâhid-i bâzârı temâşâ";[47] "Elden ele vara vara oluban âvâre gül / Çâk-dâmân oldı döndi şâhid-i bâzâra gül".[48] Söz konusu beyitlerde geçen "bâzâr" sözcüğünün, şairlerce daha çok kent meydanını ve sokakları ifade etmek üzere seçilmiş olduğu aşikârdır.

Çarşıdaki bu hengâmeye ilişkin olarak, Bertrand Bareilles'nin dikkatini çarşının girişinde tekerlekli arabalarıyla bekleyen kâtipler, onların yazı gereçleri ve kâtiplere dilekçe yazdırmak için bekleyenler çekmiştir. Çarşıya sadece alış-veriş için değil, türlü sebepler için de gelindiğini ortaya koyan bu dikkat, ayrıntılı bir betimlemeyle verilirken, çarşının baş döndürücü hengâmesine dair ayrıntılar da sunar:

> Çarşı girişinde tekerlekli arabaları, topukları üstüne duran kâtipler çömelmiş oturur. Gerekli tüm yazı malzemesi önünde hazır durur. Biri mürekkeple dolu, diğerinde ıslak bir sünger, bir üçüncüsünde yazıyı kurutmak için mavi bir toz bulunan küçük kapları ile porselen yazı tablası. Kamış kalemi yontmak için fildişi saplı bir çakı ve kâğıt kesmek için eski tarz bir makas araçları tamamlar. Girişte çömelmiş oturan bir peçeli kadın, kâtibin mektubunu yazmasını beklemektedir. Biraz ileride, çiçek tarlası gibi sıralanmış büyük tentelerin altında cart renkli pamuk topları, kadın peçelerinin dikildiği muslinler yığılı durur. En çeşitli ürünler, Levant uyumsuzluğunu ele veren tuhaf bir biçimde, birbirine karışır. Edirne sabununun misk kokuları, yağ dolu tulumların pis kokusuna karışırken, ızgara tavaları ile kırmızı fes kümeleri yan yana durur.[49]

Çarşı aynı zamanda yapacak işi olmayanların, dervişlerin ve dilencilerin de buluşma yeridir. Mevsimine göre meyve, sebze, pilav ya da bir tutam maydanoz ve dilimlenmiş soğanla pişirilen kuru fasulyeyle beslendikleri söylenen bu dervişlerin şerbetçilerin çevresinde toplandıkları çünkü çocuklar gibi şekerlemelere düşkün oldukları bildirilir.[50] Osmanlı'da bilhassa Kalenderî dervişlerinin esrar hokkası taşıdıkları ve afyon yuttukları bilinmektedir. Vücuttaki kan şekerinin dengelenmesi için şekerli ürünlere olan ihtiyaçları malum olan bu dervişler, çarşıdaki görüntüleriyle şiirde de resmedilmişlerdir. Dağlanmış vücutları, ellerindeki *er çerağı*[51] ve dilencilik ettikleri için taşıdıkları *keçkül*[52] ile söz konusu edilen bu dervişler, aşk piri tarafından aşk çarşısına salınan abdallar olup klasik şiirin makbul âşık imajını da temsil etmektedirler. Sunulan örnek beyitler çarşıda dilenirken şiirler okuyan, mesnevi söyleyen, bir nevi meddahlık eden bu tip

[43] Amicis, *İstanbul*, 81.

[44] Gülgün Aybet Üçel, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)* (İletişim Yayınları, 2010), 128.

[45] Ayrıntılı bilgi için bk. Sadık Armutlu, "Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Şâhid-i Bâzâr", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 7, no: 4 (2021): 878-879.

[46] Erünsal, *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, 195.

[47] Ömer Zülfe, "Yakînî Dîvân (Tenkitli Metin-Tetkik-Dizin)" (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 320, Ulusal Tez Merkezi (148777).

[48] Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi Divanı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 21.

[49] Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*, 159-160.

[50] Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*, 160.

[51] Atilla Şentürk, eski metinlerde çokça geçen "er çerâğı"nın, abdalların, içinde kandil yanan para toplama tasları olduğunu yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. A. Atilla Şentürk, "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili." *Turkish Studies* 10, no. 8 (2015): 161-162.

[52] "Fakirler kabı anlamında "keçkûl-i fukarâ" denen bu kap, bâtınî dervişler arasında gurur ve kibiri yenme vasıtası kabul edilen dilenmenin sembolü haline gelmiş bir derviş çeyizidir. Hindistan cevizinden yapıldığına dair yaygın bir kanaat varsa da aslında Madagaskar yakınlarında bulunan Seychell Adalarında yetişen coco-de-mer (Lodoicea Maldivica) adlı ağacın dev dişi meyvelerinin kabuğunun birbirine simetrik olarak yapışık iki parçasından biridir. Üzerine türlü yazılar ve nakışlar işlenmiş pek çok örneği müzelerde mevcuttur. Uzunlamasına iki ucu delinerek buralara halka takılıp zincir geçirilerek (...) elde, kemerde yahut omuzda taşınan keşküller, gerektiğinde kuyudan su çekmek için dahi kullanılabilir" (Şentürk, "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili.", 188).

ekseninde çarşının edebiyat toplum ilişkisine katkı sunan bir alan olduğunun da altını çizmektedir: "Pîr-i 'ışk abdâlıyam bu dâg sînemde çerâg / Girmişem dervâze içün Emrî gam bâzârına";[53] "Benem ol bir niçe yıl şehr-i melâmetde gezen / Sîne-çâk elde kadeh kûçe-i bâzâra düşen".[54]

## 3. Çarşı Esnafı

Çarşının bu karmaşık ancak kendi içerisinde kurallı ve disiplinli hâlinde esnaf grupları son derece önemli bir yerde durmakta, esnaf, zanaatkâr ve tüccarlar çarşıda kümelenmektedir.[55] Osmanlı'da yapmış oldukları işler ve çalışma koşullarına göre esnaflar iki sınıfa ayrılmış, hanlarda ve çarşıdaki dükkânlarda daimi görev yapan esnafa sabit esnaf, mahalle aralarında ve sokaklarda gezerek doğrudan satış ve pazarlama görevi yapan esnafa gezici esnaf denilmiştir.[56] Kapalıçarşı'yı, Orta çağdan kalma bir meslekler müzesi olarak tanımlayan Ekrem Işın, çarşı esnafını ise lonca gelenekleri içinde kimliğini bulan toplumsal değer üreticileri olarak değerlendirmektedir.[57] Aralarında Fatihlerin, Bayezidlerin devrinin Osmanlı ahlakına sahip olanların da bulunduğu söylenen Müslüman tüccarlar; cam gibi gözleri, kemerli burunları, uzun beyaz sakalları, turuncu ya da erguvan rengi eski kaftanları, belinde koca kuşaklarla kat kat kıvrılmış bol şalvarları ve dükkânlarının köşelerine bağdaş kurmuş, sükûnetle müşterilerini bekler haldeki edalarıyla seyahatnamelere konu olmuşlardır.[58]

İstanbul Bedesteninde sabit esnaf grubu yanında dünyanın çeşitli bölge ve memleketlerinden gelmiş çok sayıda tüccar da yer almış, bu hâliyle çarşı sözü geçen esnaf grupları ve tüccarların kendi cemaatlerine özgü usul, tavır ve yaklaşımlarını da gözlemleme imkânı sunan bir alan olmuştur. Yahudi, Rum, Ermeni esnaf ve tüccarların Müslüman yerli esnaf gibi giyindiği bildirilmekte,[59] muhteşem bulduğu İstanbul'un, her ziyaretinde daha da güzelleştiğini ve çarşıda bol bol alışveriş yaptığını yazan George William ve Frederick Howard çarşı esnafı ve tüccarlara dair gözlemlerini "sarıklı Türkler ve klasik görünüşlü Yunan tüccarlar" şeklinde kaydetmektedirler.[60] La Motraye (ö. 1743), herhangi bir biçimsel tasvire yer vermeden yerli esnafın sadece dürüstlüğünden ve güvenilirliğinden övgüyle söz ettiği satırlarda, Türkiye'de bir kuruşunun bile kaybolmadığını, dükkânlarda bir şey unuttuğunda yahut dalgınlıkla iki kez ödeme yaptığında satıcının peşinden koşarak yetiştiğini yazmaktadır. Hâlbuki gezgine göre Rum tüccar farklıdır: Türklerin kaçındığı her şeyi yapan, utanmadan yalan söyleyen, müşterileri kandıran ve sözlerinde durmayan Rum tüccarlar, hileli mal satmak ve eksik tartmak hususunda da Osmanlı cezai uygulamalarına en fazla maruz kalanlardandır.[61]

16. asrın güçlü şairi Fuzûlî (ö. 963/1556), -tuttuğu melamet yolunun gereklerine yer verdiği, aşkta divâne olmaya adanmış bir kurguda- müşterilere ısrarlı tavırlarla malını pazarlamaya çalışan çarşı esnafını adeta sözcüklerle resmetmektedir: "Çıkma ey dîvâne bâzâr-ı melâmetten deyu / Muttasıl çâk-i giribânum tutar dâmânumı".[62] Beyitte kullanılan "divâne" sözcüğü, önceki bölümde de söz konusu edilen çarşıdaki mezcup kılıklı kimselere, dilencilere ve onların rahatsızlık verici ısrarlı tavırlarına atıf yapmakla birlikte beyitteki alt metin, seyyah Amicis'in aşağıda ayrıntıyla betimlediği, malını ısrarla pazarlamaya çalışan tüccar profilini de işaret etmektedir. Seyyahın hem yerli esnaf hem de gayrimüslim tüccarlar zümresine ilişkin gözlemleri şöyledir:

> Rum tüccarı yüksek sesle ve adeta buyurgan bir edayla seslenir; Ermeni de bir o kadar kurnaz ama saygılı tavrıyla daha mütevazı bir görünüşe sahiptir; Yahudi yapacağı indirimi kulağınıza fısıldar, Türk tüccar ise

[53] Saraç, *Emrî Divanı*, 268.
[54] Kaya, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 500.
[55] Mortan ve Küçükerman, *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*, 110.
[56] Mehmet Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul* (Yeditepe Yayınevi, 2021), 103-104.
[57] Mazak, *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*, 79-80.
[58] Amicis, *İstanbul*, 87-88.
[59] Mehrdad Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat* (Pozitif Yayınları, 2013), 88.
[60] George William ve Frederick Howard, *Türk Sularında Seyahat*, çev. Şevket Serdar Türet (Kervan Kitapçılık, 1978), 60.
[61] Aubry de la Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi* (İstiklal Kitabevi, 2007), 186-187.
[62] Kenan Akyüz ve Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı* (Akçağ Yayınları, 1990), 259.

sessizdir. Dükkânın önündeki bir mindere bağdaş kurup oturmuş, sadece gözleriyle davet eder ve kaderine razıdır.[63]

Çarşı ve Bedesten'de, Osmanlı'nın loncalara bağlı ve o loncaların kati kurallarına göre hareket ederek üretilen ürünleri satan yerli esnafı dışında, loncalara bağlı olmayan, uzun mesafe ticareti yaparak İmparatorluk ticaretini Avrupa ve Doğu pazarlarıyla bağlayan zengin tüccarlar, ekonomi içinde son derece önemli pay sahibi olmuşlardır. Bunlar mücevher, pahalı kumaşlar, baharat, boya ve parfüm gibi ürünlerin ticaretini yapmışlar, sahip oldukları altın, gümüş, kumaş serveti ve köleleriyle güç ve itibarlarını da desteklemişlerdir. Kentin ve ülke ekonomisinin bu önemli sakinlerinin kurnazlıkları, vurguncu tavırlarıyla ön planda oldukları için halk tarafından sevilmediklerini yazan tarihçi Mehrdad Kia, Avrupalı tüccar gemilerinin gelip deniz aşırı ticarete egemen olmasıyla bu tüccarların gücünün azaldığını da bildirmektedir.[64]

Çarşıdaki satış sadece esnaf ve tüccarlar tarafından yürütülmemektedir. Seyyah Amicis, dükkânlardan içeri girenlerin etrafının, nereden çıktığı belli olmayan insanlarca sarıldığını ve bu dükkânlarda tek kişiyle muhatap olmanın asla mümkün olmadığını yazarak tüccarlar, ortaklar, simsarlar, çıraklar ile ayak işlerine bakanlardan oluşan bir grup insandan söz eder.[65] Gezginin de sözünü ettiği tüccarlar arası ortaklık şiirde de söz konusu edilmiştir. Fuzûlî'nin, aşk çarşısında ömür akçesini çalıp duran hayırsız bir ortak olarak gördüğü gam ve kederi söz konusu ettiği beyti, ortaklığın muhataplarından birinin güvenilir ve dürüst olmaması halinde yapılan ticaretten kazançlı çıkmanın mümkün olmayacağına dair bir tecrübeyi yansıtmaktadır: "Gam ugurlar aşk bâzârında nakd-i ömrümi / Kılmak olmaz sûd sevdâda yaman ortag ile".[66]

Alım-satım döngüsü içinde alıcı ile satıcı arasında aracılık ederek aynı zamanda taraflar arasında uzlaşmayı sağlayan ve adları çoğunlukla tüccarlarla birlikte anılan simsarlar, Osmanlı çarşısının adından çokça söz ettiren simalarındandır. Yabancıların, yanında tüccar ya da simsar olmadan Kapalıçarşı'yı dolaşmasının güç olduğunu bildiren Amicis, zaten bunlardan kurtulmanın imkânı olmadığını, kişinin birinden kurtulsa ötekine tutulacağını ifade eder. Gezginin, son derece maharetli, sabırlı, inatçı, malını satabilmek için şeytanca dolaplar çeviren, her şeyden biraz anlayan ve her lisana dili dönen çekirdekten yetişme tilkiler olarak tanımladığı bu zümre;[67] klasik şiirin, kendine has üslubuyla dikkati çeken söz ustalarından Hevâyî'nin (ö. 1017/ 1608-1609) "Ey Hevâyî çârsû halkın tolandurmag içün / Dürlü dürlü heykel-i bed-fâma girmiş çıkmışuz"[68] şeklindeki beytinde söz konusu ettiği tip, bu vurguncu tüccar tipinden başkası olmasa gerektir. Zira beyitte geçen "heykel" sözcüğünün manalarından birinin "kılık kıyafet" olduğu malumdur[69] ve Hevâyî, heykel sözcüğünün altında kurnaz, hilebaz, oyuncu ve her kılığa girebilen yabancı esnaf zümresini kodlamıştır. Heykel aynı zamanda koruyucu ve tılsımlı olduğuna inanılan muskalara da verilen isimlerden biridir ki Şentürk, tarih boyunca çeşitli hurafelere din kılıfı giydirilerek bu türden muskaların değişik biçimlerde halka satıldığını yazmaktadır.[70] Bu pencereden bakıldığında beyte hâkim olan "kılıktan kılığa girerek halkı dolandırmak ve kandırmak" imajı daha anlamlı hâle gelmektedir.

Osmanlı ticaret hayatında tüccarlar kadar malların satışının yapılmasında aracı konumunda olan tellallar önemli bir kesimi oluşturur. Tellal, resmen tanınan bir aracı olup tüccarla anlaşma hâlinde çalışmakta, satış üzerinden pay almaktadır. Büyük Bedesten'de, açık artırma yoluyla satılan mallar, tellal tarafından fiyatı bağırılarak bütün çarşıyı dolaştırılmaktadır. Malı satın almak isteyen kişi de fiyatı birkaç akçe yükselterek alış-verişi tamamlamaktadır.[71]

[63] Amicis, *İstanbul*, 80-81.
[64] Kia, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, 91-92.
[65] Amicis, *İstanbul*, 85.
[66] Akyüz ve Beken, Yüksel, Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, 238.
[67] Amicis, *İstanbul*, 85-95.
[68] Z. Vildan Çakır, "Hevâyî (Abdurrahman Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi" (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 1998), 33, Ulusal Tez Merkezi (71976).
[69] Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 354.
[70] A. Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu (6)* (DBY Yayınları, 2022), 450.
[71] Fresne-Caneye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi: 1573*, 66-67.

Tellallar, kimi zaman klasik şiirin bahçe estetiğine hizmet etmek üzere kimi zaman da aşk konsepti bağlamında şiirsel kurgudaki yerini almıştır. Sultanın bahçesinin çarşı, sabah rüzgârının ise çarşı ortasında Tatar miskini mezada çıkaran bir tellal olarak hayal edildiği şu beyit, çarşıya dair kullanılan terminoloji, ticaretin şekli, ithal edilen ürünler ve söz konusu ürünün bölgesine dair kullanımıyla öne çıkmaktadır: "Sabâ dellâl-i bender-gâh-ı Çin olmuş mezâd eyler / Meyân-ı çârsû-yı gülşeninde müşk-i Tâtârı".[72] Hayretî (ö. 941/1534) ise aşk yoluna hizmet etmek üzere gam çarşısında tellal olma işini gönlüne vermektedir. Şairin "Yine cân nakdin virüp derd almag içün Hayretî / Çârsû-yı gamda dellâl olmag ister gönlümüz"[73] şeklindeki beytinde; alım-satım döngüsünün geçer akçesi can, karşılığında alınacak olan ise elbette aşk derdidir.

Alım-satım döngüsünü yöneten esnaf ve tüccarlar zümresinin bu kendi arasındaki ilişki ağı, ticarî ve iktisadî hayatın sosyo-kültürel fotoğrafını ortaya koyarken Kapalıçarşı'da ve Bedesten'de kumaşçılardan sarraflara, silahçılardan ıtriyatçılara, altın ve gümüş işlemecilerinden ayakkabıcılara, halıcılardan falcılara, şerbetçilerden aynacılara kadar her türlü esnaf ve zengin ürün çeşidi hem gezginler hem de şairler tarafından söz konusu edilmiştir. Örnek olması açısından; yeryüzüne uzayarak inen ışıklarından kinaye olarak, güneşin, felek çarşısının gümüş ve altın tel çeken zanaatkârı olarak hayal edildiği "Tahte-i zerrînden teller çıkarur durmayup / Sîm-keşdür çâr-sûy-ı çarhda beŋzer güneş"[74] şeklindeki beyit[75] ile nergisin sarı renginden dolayı çimenlik çarşısında dükkânını sarı taslarla süsleyen bir berber olarak sunulduğu şu beyti buraya almakla yetiniyoruz: "Çârsû-yı çemen ü sebzede dükkânı yüzin / Saru tas ile bezer niteki berber nergis".[76]

## 4. Çarşıda Satılan Ürünler

### 4.1. Emtialar

İstanbul fatihi tarafından geliştirilip inşa ettirilen Kapalı Çarşı'da, kendi bölgesi ve sokağında sergilenen her ürün, çarşıyı adeta görsel bir şölene dönüştürmüştür. Çarşıdaki ürünlerin çeşitliliğini, kıymetini ve bu ürünlerin yarattığı rengârenk atmosferi şiire taşıyan bir şairin; bahçeyi, çiçekler kervanının yüklerini çözüp sergilemesiyle süslenen ve renklenen bir çarşı olarak hayal ettiği beyti önemlidir. Her çiçeğin kendine özgü rengi, şekli ve kokusuna atıf yapılan beyitteki "çemen" sözcüğünün kullanımı, kervanın yükünün büyük ölçüde baharat olduğunu düşündürmektedir. "Müzeyyen oldı yine çârsû-yı çemen / Çözüldi yükleri hep kâr-bân-ı ezhârun".[77] Nitekim, kokularıyla öne çıkan ve aktar dükkânlarının bulunduğu sokakta sergilenen baharat, anber ve misk gibi ürünler, Osmanlı çarşısının şiirde de sözü edilen en değerli ürün gruplarındandır. Şair Hâletî'nin sevgilinin saçını Çin ülkesi, sabah rüzgârını da aktara teşbih ettiği şu beytinden, bu ürünlerin satıldığı dükkânların daha çok çarşının başında konumlandığı anlaşılmaktadır: "Ugrayup bâd saçuñ çînine müşk aldı biraz / Ser-i bâzâr-ı çemende ola tâ kim 'attâr;[78] Revânî ise bu ürünlerin camdan mamul küçük kaplarda sergilendiğini, bu camların aynı zamanda dükkânları süsleyen görsel bir malzeme olarak iş gördüğünü bildirmektedir: "Şîşeler dizmezdi etrâfına şebnemden eger / Çârsû-yı bâg içinde olmasa 'attâr gül".[79]

Yerli esnaf ve gayrimüslim tüccarlar, Bedesten'in sağlam duvarlarının iç kısmı boyunca sıralanan dükkânlarda ayrıca kıymetli taşlar, inciler, samurdan kürkler, altın işlemeli kumaşlar, altın yaldızlı ve işlemeli gümüş koşumlar, kıymetli taşlarla süslü sorguçlar, ipekler, satenler, kadifeler, mendiller, ok, yay ve kılıç gibi ürünlerini sergilemişlerdir. Seyyah Gerard de Nerval (ö. 1855), çarşıda gördüğü ürünlere dair beğenisini "İnsan

[72] Metin Akkuş, *Nef'î Divanı* (Akçağ Yayınları, 1993), 87.
[73] Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri, *Hayretî Dîvânı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2023), 152.
[74] Mustafa İsen, *Usûlî Dîvânı* (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 101.
[75] Sîm-keş külçe halinde bulunan gümüşü/gümüş madenlerini pota üzerinde eriterek ince teller şeklinde döken zanaatkârdır ki beyitte sözü edilen güneş gökyüzü tezgahında işini incelikle yapan ve bir usta olarak tasvir edilmektedir. Güneşin parlak, sıcak ve yeryüzüne inen dik açıyla uzayarak inen ışıkları, zanaatkârın sıcak potada eritip haddeden geçirerek incelttiği altın ve gümüş teller ile eşleştirilmiştir.
[76] Erünsal, *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, 268.
[77] Kaya, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 385.
[78] Kaya, *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, 312.
[79] Avşar, *Revânî Dîvânı*, 104.

özellikle kadın elbiselerine ve terliklerine, nakışlı ve lame kumaşlara, kaşmirlere, halılara, altın, gümüş ve sedef kakmalı mobilyalara, mücevherlere, hepsinden çok da çarşının Bedesten denilen bölümünde bir arada sergilenen pırıl pırıl silahlara hayran kalıyor" şeklinde ifade etmekte,[80] tarihçi Joseph von Hammer (ö. 1856) ise Batı'nın hislere hitap eden sanatının ve Doğu'nun ihtişamının Bedesten'de yan yana sıralanmış hâlde durduğunu yazmaktadır.[81]

Sözü edilen ürünlerden sırma ipekten dokunmuş kumaşların çoğunun İstanbul'da üretildiğini fakat bunların çoğunun Hıristiyan ülkelerindeki kumaşlardan çok farklı olduğunu ifade eden gezgin Salomon Schweigger, bu farklılığın kumaşların üzerindeki çiçek desenlerinden kaynaklandığını, ayrıca atlas ve Şam kumaşı gibi ipeklilerin; kamelot, kadife gibi kumaşların da Bedesten'de satıldığını yazmaktadır.[82] Gezgin Nicolas de Nicolay bu cins kumaşlar yanında çarşıdaki samur, kara samur, vaşak ve tilki kürkleri gibi pahalı ve ender bulunan malları notları arasında zikretmekte,[83] bir başka gezgin kumaşlara dair bölge adlarını da dillendirerek gördükleri karşısındaki hayranlığını şöyle anlatmaktadır:

> Bağdat brokarlarının, Karaman halılarının, Bursa ipeklilerinin, Hint bezlerinin, Bengal muslinlerinin, Madras şallarının, Hint ve Acem kaşmirlerinin rengârenk Kahire dokumalarının, altın işlemeli yastıkların, gümüş çizgili ipek örtülerin, incecik görünen hafif ve şeffaf, mavi ve pembe çizgili atkıların; kıpkırmızı, mavi, yeşil, sarı hoş bir uygunluk içinde bir araya gelmiş en asi renklerin hayrete düşürecek şekilde birbirine yaklaştığı, cüret ve ahenkle birleştiği her çeşit ve desende kumaş yığınlarının ve kulelerinin arasında gezinir durursunuz.[84]

16. asır Osmanlı şairlerinden Şem'î'nin (ö.1011/1602-1603); gül bahçesini çarşı, gülü tüccar, sabah rüzgârını gülün çıkınını açıp kat kat dizilmiş kumaşları ortaya döken bir kumaş satıcısı, bülbülü de çiçek desenli kırmızılı, sarılı, yeşilli ipekli kumaşları mezada çıkan tellal olarak tasavvur ettiği beyit yukarıdaki manzaranın adeta şiirsel ifadesi gibidir: "Açdı gül hâcesinüñ tengini bezzâz-ı nesîm / Oldı bâzâr-ı çemende yine bülbül dellâl".[85]

Osmanlı çarşısının gezginlere ve şairlere malzeme sunan bir diğer ürün grubu; altın, gümüş, değerli taşlar ve mücevherlerdir. "Karun hazinelerine sahip zengin ve değerli mallar"[86] olarak anılan bu ürünler, sarraflar tarafından kendilerine ait dükkânlarda satılmaktadır. Uçtan uca altınla ve gümüşle süslü bu dükkânlar, dönem şairine yine bahçe estetiğini kurgulama noktasında ilham vermiştir. Bahçenin çarşı olarak tasvir edildiği beyit, sarılı beyazlı rengiyle bilinen nergis çiçeğini baştanbaşa gümüş ve altınla süslenmiş bir kuyumcu dükkânı olarak okuyucuya sunmaktadır: "Çâr-sû-yi bâg içinde şâh-ı nergis gûyiyâ / Sîm ü zerden zeyn olmış sayrefî dükkânıdur".[87] Sevgilinin dudağının aşkıyla kanlı gözyaşları döken âşık imajını yansıtan bir başka beyitte ise sarraf dükkânında sergilenen lal, inci ve mercan söz konusu edilmiştir. Mercan ve lal sevgilinin dudağının rengi, inci ise aşığın top top akan gözyaşlarıyla benzerlik ilişkisi içinde beyitteki yerlerini almışlardır: 'Aks-i la'lüñle gören der çeşm-i pür-eşküm benüm / Dürr ü mercânla müzeyyen sayrefî dükkânıdur".[88]

Çarşıda daha pek çok dükkân ve satışı yapılan mal bulunmasına rağmen bu çalışma dâhilinde söz konusu edilecek ürün gruplarından sonuncusu savaş aletleri olarak da genelleştirilebilecek silah nevinden nesnelerdir. Bilhassa Büyük Bedesten'de Türk yaylarının, rondelaların, palaların ve zengin olduğu kadar zarif görünümlü aletlerin dükkânları süslediğinden söz edilmektedir.[89] Çarşıya dair diğer başlıklarda olduğu

[80] Nerval, *Doğu'ya Yolculuk (2)*, 166-167.
[81] J. Hammer Purgstall, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev. Senail Özkan (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 329.
[82] Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-158*, 146.
[83] Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, 173.
[84] Amicis, *İstanbul*, 81-82.
[85] M. Ali Karavelioğlu, *Şem'î Dîvânı* (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 99.
[86] Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. M. Ali Kılıçbay (Eren Yayıncılık, 1991), 117.
[87] A. Nihat Tarlan, *Ahmet Paşa Divanı* (Akçağ Yayınları, 1992), 56.
[88] Necati Sungur, *Âhî Divânı (İnceleme-Metin)* (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 98.
[89] Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, 175.

gibi bu bahiste de en ayrıntılı tasvir yine Amicis'in satırlarından takip edilebilmektedir. Bu manada, Kapalıçarşı'daki "silahçılar sokağı"nı yarı fantastik ve masalsı bir kurguyla betimleyen oryantalistin çarşıdaki bu sokağa ve orada sergilenen silahlara dair aktarımı şöyledir:

> Burası sanki bir müzedir; Tarifi imkânsız, dehşetli bir hayret uyandıran, insanın aklını tarihe ve efsanelere sürükleyen belge ve görüntülerle dolu, içinden hazineler taşan bir sokaktır. Havada uçan kuş tüylerini bile biçen, küstah sefirlerin kulaklarını koparan namı meşhur palalar; bir darbeyle kafatasını yarıp kalbe kadar inen ağır hançerler; Sırp ve Macar miğferlerini ezen topuzlar; demir kısmında biçtiği kafaların sayısı hala kazılı duran, sapı fildişi kakmalı, ametist ve yakutla süslü yatağanlar; gümüş, kadife ve atlas kınları olan, granat, mercan ve firuzeyle süslenmiş akik ve fildişi saplı, üstüne altın harflerle ayetler kakılmış, eğri ve kıvrık bıçağı saplanacak bir kalp arıyormuş gibi görünen hançerler buradadır.[90]

Aşığı aşk yolculuğunda sınamak, aşk için baş vermesi üzerine bir adanmışlıkla donatmak maksadıyla, aşığın karşısına kan dökücü sevgiliyi koyan ve aşk ilişkisini bu konsept üzerine temellendiren Osmanlı şiirinde, sevgilinin kaşı, gözü ve bakışı üzerinden kurgulanan oklu, kılıçlı, hançerli, mızraklı, kanlı tablolar sıklıkla kullanılmıştır. Bu tabloların yegâne malzemesi olarak bu zengin ve gösterişli ürün grubunu kullanan şairler, çarşıdaki kılıçları ve kılıççı dükkânlarını (Çeşmüm hayâl-i gamze-i hûbân-ı şehr ile / Bâzâr-ı gamda döndi kılıççı dükânına)[91], kabzaları işlemeli boğaz kesen hançerlerini (Sâhibin bogazlayup alur metâ'-ı cânını /'Işk bâzârında bir bogaz kesendür hançeri)[92], yine dükkânları süsleyen okları ve mızrakları kültür tarihine kendi usullerince kaydetmişlerdir (Gamzeler zeyn eylemiş için hadeng ü tîg ile / Hüsn bâzârında açılmış dükândur kaşlaruñ).[93]

## 4.2. Esirler

İstanbul'a seyahat eden Batılı gezginlerin çarşıya dair notlarının önemli kısmını Büyük Bedesten'in yakınında bulunduğu ifade edilen Esir Pazarı'na dair gözlemleri oluşturur. Küçük Bedesten'de her milletten ve her yaştan kadın ve erkek gayrimüslim kölelerin satıldığı pazar,[94] odalarla çevrelenmiş çok geniş bir alanda, erkek ve kadınların ayrı ayrı tutulduğu yerlerden oluşmaktadır ve bir uşağa, hizmetçiye yahut odalığa ihtiyacı olanlar buradan seçip almaktadır.[95]

Erkek, kadın, yaşlı, genç kölelerin tellallar tarafından ellerinden tutulup gezdirilerek[96] açık arttırma usulüyle satışının yapıldığı bu ticaret, tamamıyla Yahudilerin elinde olup Yahudiler daha çok para kazanabilmek için özellikle genç kızlara dans etme, şarkı söyleme, nakış işleme, enstrüman çalma gibi pek çok sanatı öğretmişlerdir.[97] Buradaki kadınları satın almak isteyenlerin kölenin yüzündeki örtüyü kaldırarak önce yüzlerini, sonra ağızlarını ve dişlerini ve en son olarak da bütün vücutlarını kontrol ettiklerini yazan Canaye sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Eğer kadınları genç, bütün azaları sağlam ve sağlıklı bulurlarsa patronla pazarlığa girişirler. Bu zavallılar ister erkek ister kadın olsunlar, dut yemiş bülbül gibi ses çıkarmadan bütün hırpalamalara boyun eğerler".[98] Gezgin Tournefort'un bu konudaki gözlemi ise, erkekler ve doğanın güzelliği esirgediği kadınların ağır işlerde çalıştırılmanın çilesini çekerken, güzel ve genç kızların yalnızca ülke dinine girmeye zorlamanın mutsuzluğunu yaşadıkları yönündedir.[99]

[90] Amicis, *İstanbul*, 93.
[91] M. A. Yekta Saraç, *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), 232.
[92] Saraç, *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler*, 287.
[93] Saraç, *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler*, 244.
[94] Fresne-Caneye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi:1573*, 67; Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, 175; La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, 188-189.
[95] La Motraye, *La Motraye Seyahatnamesi*, 188-189.
[96] Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. asır Türkiyesi*, çev. Hrand D. Andreasyan (Kesit Yayınları, 2007), 20.
[97] Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, 113.
[98] Fresne-Caneye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi:1573*, 67.
[99] Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 44.

Klasik şiir, esirlerin satıldığı pazara ilişkin imajları Hz. Yusuf'un köle olarak satılması olayına telmihen şiire dâhil etmiştir. Yahyâ Bey (ö. 990/1582), -yukarıda ifade edilen- esirlerin çarşıda tellallar tarafından gezdirilerek satılması bilgisini de tanıkladığı beytinde, sevgilisini güzellikte Hz. Yusuf'a eş tutmuş, kendisini de aşk tellalı tarafından dert ve çile pazarında satışa çıkarılan bir köle olarak hayal etmiştir: "Yûsuf-ı gül-çihremün dellâl-i 'ışkı cânumı / Gezdürüp bâzâr-ı mihnetde mezâd eyler benüm".[100]

## 5. Çarşıda Asayiş

Türk sanat tarihi araştırmacılarından Celâl Esad Arseven, *Türk Sanatı* adlı eserinde İstanbul'daki çarşıların bir mahalle gibi muhtelif sokaklarca çevrelendiğini, birçok kapısı bulunduğunu, kapıların belli saatlerde kapandığını ve çarşı içinin bekçiler tarafından muhafaza olunduğunu bildirmektedir.[101]

Osmanlı mahallesinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasında önemli görevler üstlenen bekçiler,[102] imam ve bekçibaşılara bağlı olarak vazifelendirilmişlerdir. Geceleri mahallede ve çarşılarda dolaşarak hırsızlık, yangın gibi durumlara müdahale etmişler, halkı uyarmışlardır. Mahalle alanı içinde bir elinde fener, diğerinde ucu demirli bir sopayla dolaşarak asayişi sağlayan bekçiler; bilhassa kuyumcu, demirci, nalbant gibi ateş kullanan esnafı, akşam saatinden sonra dükkânlarında ateş bulundurdukları takdirde cezalandırmakla görevlendirilmişlerdir. Klasik şiir, elinde bir mumla çarşıya hırsızlık için girenler olduğundan söz ederken "San çârsû-yı hüsnde tarrâr-ı zülf-i dost / Bir ugrıdur ki dâmeni altında var şem",[103] Kanuni (ö. 974/1566) döneminde İstanbul'a seyahat eden gezgin Luigi Bassano, akşamları tüccarların mallarını dükkânlarının önünde yerleştirdikleri çuvalların içerisinde bırakıp üzerlerine iki tane taş koyduklarını, bunlar bekçiler tarafından korunduğu için de hiçbir şeye dokunulmadığını yazmaktadır.[104]

Gündüz vakitlerinde çarşının kontrolü, sadrazamın görevleri arasındadır. Bu görevi yerine getirirken kendisine, başta İstanbul kadısı, yeniçeri ağası ve muhtesip gibi görevliler eşlik etmişlerdir. Sadrazamın başkanlığındaki çarşı denetimleri genellikle önemli iktisadi kararların alınmasından önce, piyasanın nabzını yoklamak için yapılmıştır. Mezâkî (ö. 1087/1676), "Cüst ü cû itse n'ola gülzârı her şeb tâ seher / Bülbül olmış pâsbân-ı çârsû-yı nev-bahâr"[105] şeklindeki beytinde gece gündüz demeden çarşıyı kolaçan eden bu asayiş güçlerinden söz etmektedir.

İstanbul'da çarşı denetimini asıl yürüten görevli, kalitesiz mal satan, hile yapan esnafı cezalandırma yetkisine de sahip olan muhtesiptir. Işın, genellikle sokak ortasında dayak atma gibi teşhir etmeye yönelik olarak uygulanan bu cezaların dayanağını şöyle açıklamaktadır:

> Esnaf halkı, maddi ve manevi dünyaya ait değerlerin ideal bir karışımıydı. Bu karışımın kimyasını bozabilecek herhangi bir suç, devletin ideal cezasını da karşısında buluyordu. İdeal cezanın esası, caydırıcılık ilkesine dayanmasıydı. Bu yüzden suç işleyen esnaf dört duvar arasında değil, teşhir edilmek suretiyle halkın gözü önünde cezalandırılırdı.[106]

Amicis, hile yaparken yakalanıp dükkânlarının kapısının önünde kulağından çivilenmiş tüccarlar gördüğünü yazmakta,[107] dönem şairi Mihrî Hatun (ö. 917/ 1512) ise "Kellesin ortaya koyup öykünürmüş la'lüŋe / Anuŋ içün çâr-sûlar içre ber-dâr oldı kand"[108] örneğinde olduğu gibi çarşılarda kelleler şeklinde

[100] Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Divan* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 459.
[101] C. Esad Arseven, *Türk Sanatı* (Cem Yayınevi, 1984), 102.
[102] Ayrıntılı bilgi için bk. Gülçin Tanrıbuyurdu, "Mahallenin Geleneksel Aktöründen Klâsik Şiirdeki Folklorik İmgeye: "Bekçi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29, (2022): 1278-1279.
[103] Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 192.
[104] Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat* (Yeditepe Yayınevi, 2011), 47-48.
[105] Ahmet Mermer, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni* (Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991), 371.
[106] Mermer, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, 58.
[107] Amicis, *İstanbul*, 128.
[108] Mehmet Arslan, *Mihrî Hâtun Dîvânı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 58.

asılarak sergilenen şeker imajı üzerinden çarşıda asılarak cezalandırma yöntemini şiirde söz konusu etmektedir.

Câfer Çelebi, çarşıda dirhemden çalma suçuna işaret ettiği bir beyitte, bu suçun muhataplarının dillerinden asıldığını söylemektedir: "Öykündi 'adl-ı şâha terâzû çün anı halk / Bâzâr içinde asdı dilinden dükân dükân".[109] Seyyah Canaye ise söz konusu suçun cezasına ilişkin olarak, dirhemden çalanların kafaları üzerinde bir yazıyla ve boyunlarında üstüne birçok çıngırak takılmış büyük bir tahtayla bütün bir kentte dolaştırıldığını; suçlunun da yanında dört, beş cellâtla birlikte hem yürüyüp hem de suçunu haykırdığını ifade etmektedir.[110] Bir başka gezginin bu cezanın uygulanışına dair ayrıntılı betimlemesi ise şöyledir:

> Doğru tartmayanları yakalarlar ve onlara münasip bir ceza verirler. Fırıncıları teftiş ederler ve eğer sattıkları ekmeklerin ağırlığı olması lazım gelenden daha az veya ekmekler iyi pişmemişse bu ekmekleri alıp zavallı mahpuslara verirler. Malını fiyatının üstünde satan birini buldular mı onu da subaşına götürürler. Subaşı ceza olarak utansın diye adamın boynuna, üzerinde bir sürü çıngırağın sarktığı bir tahta asar. Çıngırakların sesi öylesine kuvvetlidir ki bunu insanlar uzaktan işitir. Sonra onu, aynı malları hile yapmadan satan satıcıların yanına götürürler, oradan da kendi evine bırakıp yirmi adet sopa vururlar ve her bir sopa için bir akçe ödetirler.[111]

Şair Nâtıkî'ye (ö. 1129/1717) ait olan; çevresi hâleler tarafından kuşatılmış ayın, sevgilinin yanağına öykünme suçunu işlediği için felek tarafından boynuna halka geçirilerek teşhir edilen bir suçluya benzetildiği şu beyit, bu cezai uygulamayı şiirin hafızasına kaydetmesi bakımından değerlidir: "Hâle sanma cedvel-i sîmîn çeker etrâf-ı mâh / Rûyuŋa öykündügiyçün boynına çarh urdı tavk".[112]

## Sonuç

Doğu'nun incisi olarak anılan ve fethiyle bir çağı kapatıp yeni bir çağ açan İstanbul, her daim ilgi odağı olmuş bir başkenttir. Osmanlı hükümdarlarının da ikamet ettiği bu şehir tarih boyunca siyasetin, bürokrasinin, ticaretin merkezi olmuş, aynı zamanda hamilik geleneği içinde iktidara yani sultana yakın olmak arzusundaki sanat ve edebiyat çevrelerinin odağında yer almıştır. Şehri tüm canlılığıyla ve sosyal hayatıyla şiire taşıyan edebî gelenek, saraylardan bahçelere, kervansaraylardan hanlara, hamamlara, camilere, mesire yerlerine değin bir İstanbul portresi çizmiştir. Batılı gezginler ise Bizans izleri taşıdığını ifade ettikleri bu şehre dair her türlü teferruatı güncelerine kaydederek ülkelerine dönmüş, İstanbul ve Osmanlı sosyal yaşamına dair zengin bir arşiv oluşumuna da kendi usullerince hizmet etmişlerdir. Osmanlı'nın zengin ticaret yolları üzerindeki konumu ve başkentin kıtaları birbirine bağlayan stratejik önemi, ticaretin, siyasetin ve ekonominin kalbinin attığı yer olarak çarşıları kodlamış, özelikle şehrin merkezindeki Bedestenler ile Kapalıçarşı Osmanlı'nın can damarı olarak adlandırılmıştır. Osmanlı sosyal yaşamının kentin orta yerinde ve çarşı odağında şekillenmesi söz konusu edilen ticari mekânları gerek yerli halkın gerekse yabancıların en çok ziyaret ettikleri, bir arada bulundukları ve gözlemledikleri bir kamusal alan olarak belirlemiştir. Şairler ve Osmanlı'ya seyahat eden gezginler çarşıya dair gözlemlerini tüm ayrıntılarıyla hem eserlerine hem de bu yolla kültür tarihine kaydetmişlerdir.

Gezginlerin notlarından, şairlerin ise beyitlerinden yapılan alıntılarla Bedesten ve Kapalıçarşı'ya dair alt başlıkların oluşturulduğu bu çalışmanın ilk bölümünde çarşının kâgir yapısı, kalın duvarları, kubbeleri, kubbelerin altındaki sokakları, labirent şeklindeki dükkânları ve süslemeleri söz konusu edilmiş, Batılıların Bizans izlerini taşıdığını düşündükleri ve bu yüzden hayranlıkla ihtişamını anlattıkları Türk mimarisinin bu eşsiz örneklerinin bir yandan şiir estetiğine ilham verdiği diğer yandan şiirin hafızasında ne derece korun-

[109] Erünsal, *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, 105.
[110] Fresne-Caneye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi:1573*, 68.
[111] G. Antonio Menavino, *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme* (Dergâh Yayınları, 2011), 49.
[112] Sait Özer, "Nâtıkî Dîvânı. Karşılaştırmalı Metin-İnceleme" (Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2006), 449, Ulusal Tez Merkezi (188916).

duğu vurgulanmıştır. Şairler çarşının kubbelerini, sağlam sütunlarını ve rengârenk ışıklı fanuslarını -şiirin gökyüzü estetiğine hizmet etmek üzere- gök kubbe ve gezegenlerle ilgili tasavvurlarında ustaca kullanmışlar, çarşının köhne ve kâgir yapısını ise dünyanın köhneliği ile benzerlik ilişkisi içerisinde sunmuşlardır. Çarşının hengâmesi başlığını taşıyan ikinci bölüm, Bedesten'deki kalabalığı, hareketliliği ve kendi içinde tutarlı bir karmaşayı ortaya koymaktadır. Gerek seyyahların ayrıntılı betimlemeleri gerekse sunulan beyitler, Osmanlı sosyal yaşamındaki canlılığın ve cazibenin büyük ölçüde çarşıdaki hareket, insanlar arası ilişki ve alış-veriş döngüsünden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu bölüm çarşıya sadece alış-veriş etmek maksadıyla değil, farklı sebeplerle de gelindiğinin, çarşının bir karşılaşma mekânı olarak sosyalleşmeye de hizmet ettiğinin altını çizmek üzere kurgulanmıştır. Osmanlı'nın yerli esnafı, gayrimüslim tüccarlar, simsarlar, tüccar ortakları ve tellalların anlatıldığı üçüncü bölüm, çarşıdaki alış-veriş döngüsünü sürdüren zümrenin görünüşüne, meslek adabı ve ahlakına, alış-veriş usullerine dair notlarla şekillendirilmiştir. Bu bölümde Batılı seyyahların, Müslüman-Türk tüccarların bilhassa dürüstlük ve alış-veriş ahlakından övgüyle söz ederken gayrimüslim tüccarları objektif bir bakışla yerdikleri de ilgili alıntılarla ortaya konulmuştur. Ayrıca alım-satım döngüsünü yöneten esnaf ve tüccarlar zümresinin kendi arasındaki ilişki ağının ticari ve iktisadi hayatın sosyo-kültürel fotoğrafını şekillendiren en önemli unsurlardan biri olduğu değerlendirilmiştir.

Çarşıda satışı yapılan değerli ürünler ve köle satışının yapıldığı pazar çalışmanın dördüncü bölümünde söz konusu edilmiştir. Bu bölümde, satışı yapılan ürünlerin çarşıya kendine has renk, doku, hava ve ihtişam kazandırdığı görülürken şairlerin söz konusu ürünleri bilhassa bahçe estetiği ile bütünlüklü olarak şiire taşıdıkları, Batılı gezginlerin ise Bedestende satılan ürünlerin değeri ve kalitesinden beğeni ve hayranlıkla söz etmenin yanında esirlerin satıldığı pazara dair daha ayrıntılı tasvirlere yer verdikleri ve burada yapılan satış usulünü eleştirdikleri dikkati çekmektedir. Çalışmanın son bölümü ise, Osmanlı'da çarşı asayişinin hayati önem taşıdığını bildirmektedir. Hem gündüz hem gece saatlerinde subaşının emrindeki asayiş güçleri ve bekçiler tarafından güvenliği sağlanan ve korunan çarşılarda suç teşkil eden davranışlar ve bu suçlara biçilen cezalar çarşıda yaşanan en dikkat çekici manzaralar olması sebebiyle gezginlerin notları ve şairlerin beyitleriyle kayıt altına alınmıştır. Bu bölümdeki tanıklıklardan anlaşılan en önemli husus; satış usulünün, alış-veriş ahlakının ve esnafın dürüstlüğünün çarşının fizikî güvenliğinin sağlanması kadar önemli ve hayati olduğudur.

Makalenin alt başlıklarında yapılan değerlendirmeler, Osmanlı çarşısının söz yerindeyse şehir içinde şehir olduğunu göstermekte, çarşıdaki hareketliliğin ve akışın kişileri siyaset, ticaret, ekonomi ekseninde buluştururken Bedesten ve Kapalıçarşı'nın tarih, edebiyat, mimari, güzel sanatlar, zanaat ve sosyolojinin alanına hizmet eden bir mikro kozmos olduğunu da göstermektedir. Batılı gezginlerin notları zaman zaman bazı ön yargılarla şekillenmiş izlenimi verse de sunduğu veriler, dönemin alış-veriş kültürüne ve ticari hayatına dair tanıklıkları bakımından yadsınamaz değerdedir. Nitekim bu veriler, Osmanlı yaşamına dair somut bir kurgu olduğu artık şüphe götürmez şiir metinlerinde de tekrarlanmıştır, kültür tarihinin Osmanlı'nın İstanbul çarşılarında karşılaşmış olmaları muhtemel tanıkları birbirinden bağımsız aynı manzaraları resmetmişlerdir. Çarşının her unsurunun şiir estetiğine canlılık ve hareket katmak üzere şiirdeki yerini alması ve şairlere zengin malzeme sunması yanında Osmanlı ticari ve sosyal yaşantısına dair ipuçları için de Osmanlı şiirinin sayfalarının aralanmasının, beyitlerde yolculuk yapılmasının, şairlerin hayal dünyalarındaki tasarımların gerçek yaşamdaki görsellerle eşleştirilmesinin önemi bir kez daha vurgulanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri Gülçin Tanrıbuyurdu (Doç. Dr.)
Author Details [1] Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kocaeli, Türkiye
0000-0001-9962-5171 gulcin.tanribuyurdu@gmail.com

## Kaynakça | References

Akar, Tuba. "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13 (2009): 267-292. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/653860

Akkaya, Hüseyin. "Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1994. Ulusal Tez Merkezi (37092).

Akkuş, Metin. *Nef'î Divanı*. Akçağ Yayınları, 1993.

Akyüz, Kenan ve Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur. *Fuzûlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1990.

Amicis, Edmondo de. *İstanbul*. çev. Filiz Özdem. Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Armutlu, Sadık. "Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Şâhid-i Bâzâr." *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 7, no.4 (2021): 847-898. https://doi.org/10.20322/littera.981920

Arseven, C. Esad. *Türk Sanatı*. Cem Yayınevi, 1984.

And, Metin. *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*. Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Arslan, Mehmet. *Mihrî Hâtun Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0.

Avşar, Ziya. *Revânî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf.

Aybet Üçel, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İletişim Yayınları, 2010.

Ayverdi, Samiha. *Boğaziçi'nde Tarih*. Dergâh Yayınları, 2008.

Azar, Birol. "Türâbî Divânı (İnceleme-Metin)." Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, 2005. Ulusal Tez Merkezi (188318).

Bareilles, Bertrand. *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri: Pera-Galata-Banliyöler.* çev. Ali Berktay. Güncel Yayıncılık, 2003.

Bassano, Luigi. *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*. Yeditepe Yayınevi, 2011.

Chesneau, Jean. *D'aramon Seyahatnamesi: Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*. çev. Işıl Erverdi. Dergâh Yayınları, 2014.

Çakır, Z. Vildan. "Hevâyî (Abdurrahman Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 1998. Ulusal Tez Merkezi (71976).

Çavuşoğlu, Mehmed ve M. Ali Tanyeri. *Hayretî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2023. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/118576, hayreti-divanipdf.pdf?0.

Çavuşoğlu, Mehmed. *Yahyâ Bey Divan*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Erünsal, İsmail. *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0.

Eyice, Semavi. "Bedesten," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 302-311. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Fresne-Caneye, Philippe du. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi:1573*. çev. Teoman Tunçdoğan. Kitap Yayınevi, 2009.

Hizmetli, Mustafa. *Tarihte Şehir ve Pazar*. Araştırma Yayınları, 2020.

Işın, Ekrem. *İstanbul'da Gündelik Hayat: İnsan, Kültür ve Mekân Üzerine Toplumsal Tarih Denemeleri.* Yapı Kredi Yayınları, 1999.

İnalcık, Halil. "İstanbul'un İncisi: Bedesten." *İktisat ve Din* içinde. ed. Mustafa Özel. İz Yayıncılık, 1997.

İsen, Mustafa. *Usûlî Dîvânı.* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Karavelioğlu, M. Ali. *Şem'î Dîvânı.* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Karlıtepe, Mustafa. "Kelâmî Dîvânı." Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 2007. Ulusal Tez Merkezi (207247).

Kaya, B. Ali. *Azmizâde Hâletî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0.

Kılcı, Ali. "Şadırvan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 219-221. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Kılıç, Filiz. *Âşık Çelebi Divanı.* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55975,asik-celebi-divanipdf.pdf?0.

Kılıç, Atabey. "Ahmed Neylî Divanı." Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1994. Ulusal Tez Merkezi (27364).

Kia, Mehrdad. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*. Pozitif Yayınları, 2013.

Macit, Muhsin. *Nedim Divanı*. Akçağ Yayınları, 2018.

Mantran, Robert. *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat.* çev. M. Ali Kılıçbay. Eren Yayıncılık, 1991.

Mazak, Mehmet. *Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul*. Yeditepe Yayınevi, 2021.

Menavino, G. Antonio. *Türklerin Hayatı ve Âdetleri Üzerine Bir İnceleme*. Dergâh Yayınları, 2011.

Mengi, Mine. *Mesîhî Dîvânı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Mermer, Ahmet. *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

Mortan, Kenan ve Önder Küçükerman. *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı.* Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Motraye, Aubry de la. *La Motraye Seyahatnamesi*. İstiklal Kitabevi, 2007.

Müller, G. Adelaide. *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*. çev. H. Betül Kara. Dergâh Yayınları, 2010.

Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı.* haz. Mürsel Öztürk ve Derya Örs. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Nerval, Gerard de. *Doğu'ya Yolculuk (2)*. çev. Alp Tümertekin. İthaki Yayınları, 2006.

Nicolay, Nicolas de. *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*. çev. Şirin Tekeli ve Menekşe Tokyay. Kitap Yayınevi, 2014.

Onay, A. Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı.* Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2004.

Özdeş, Gündüz. *Türk Çarşıları*. Tepe Yayınları, 1998.

Özer, Sait. "Nâtıkî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin-İnceleme." Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2006. Ulusal Tez Merkezi (188916).

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I)*. Milli Eğitim Basımevi, 1993.

Purgstall, J. Hammer. *İstanbul ve Boğaziçi.* çev. Senail Özkan. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Saraç, M. A. Yekta. *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

Saraç, M. A. Yekta. *Emrî Divanı*. Eren Yayıncılık, 2002.

Schweigger, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk: 1578-158*. çev. Türkis Noyan. Kitap Yayınevi, 2014.

Simeon, Polonyalı. *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. asır Türkiyesi.* çev. Hrand D. Andreasyan. Kesit Yayınları, 2007.

Suner, Nermin. *Latîfî: Evsâf-ı İstanbul*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1977.

Sungur, Necati. *Âhî Divânı (İnceleme-Metin).* Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Şahinalp, M. Sait ve Veysi Günal. "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi." *Milli Folklor*, no. 93 (2012): 149-168. https://www.millifolklordergisi.com/PdfViewer.aspx?Sayi=93&Sayfa=146

Şentürk, A. Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (6). DBY Yayınları, 2022.

Şentürk, A. Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (4). DBY Yayınları, 2020.

Şentürk, A. Atilla. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* (1). OSEDAM, 2016.

Şentürk, A. Atilla. "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili." *Turkish Studies* 10, no. 8 (2015): 141-220. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8457.

Tanrıbuyurdu, Gülçin. "Mahallenin Geleneksel Aktöründen Klâsik Şiirdeki Folklorik İmgeye: 'Bekçi'." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29, (2022): 1275-1288. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2612254.

Tarlan, A. Nihat. *Ahmet Paşa Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Thevenot, Jean. *Thevenot Seyahatnamesi: Stefanos Yerasimos'un Anısına*. çev. Ali Berktay. Kitap Yayınevi, 2009.

Tournefort, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*. çev. Ali Berktay ve Teoman Tunçdoğan. Kitap Yayınevi, 2008.

William, George ve Frederick Howard. *Türk Sularında Seyahat*. çev. Şevket Serdar Türet. Kervan Kitapçılık, 1978.

Wratislaw, Baron. *Baron Vratislav'ın Anıları: Osmanlı imparatorluğu 16. yy.* çev. Elif Bulanalp. Ark Kitabevi, 2024.

Yerasimos, Stefanos. *Bir Allame-i Cihan (1942-2005)*. çev. Menekşe Tokyay. Kitap Yayınevi, 2012.

Yılmaz, H. Fatih. *16. Yüzyıl Osmanlı Ekonomisinde Piyasa'nın Karşıtı Pazar*. Ötüken Yayınları, 2012.

Zülfe, Ömer. "Yakînî Dîvân Tenkitli Metin-Tetkik-Dizin." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2004. Ulusal Tez Merkezi (148777).